

Enkele voorlaatste woorden

Tussen ça voir en faire ainsi

In: Marc Hebbrecht & Christine Franckx (Red.) *Het kinderlijk trauma. Verloren tussen tederheid en passie* (2023). Antwerpen/'s Hertogenbosch: Gompel&Svacina p 295-306.

Mark Kinet

De redacteurs van dit boek vroegen me (in mijn hoedanigheid van hoofdredacteur van de reeks) een nawoord te schrijven. Omdat het laatste woord nooit gezegd is zal ik het liever *Enkele voorlaatste woorden* noemen. Ik wil er mij voor behoeden een punt te zetten (en a fortiori: er één te maken), want drie puntjes (alias het beletselteken) passen een psychoanalyticus altijd beter.

Vooreerst was ik meteen erg opgezet met hun voorstel, want zowel trauma als Ferenczi liggen me nauw aan het hart. Zo redigeerde ik onder de titel *Trauma binnenstebuiten. Verbanden bij psychische wonden* (Kinet 2016c) al een eerder nummer uit de reeks. Niet in het minst omdat ik na dertig jaar werkzaamheden als behandelverantwoordelijke psychiater in een klinisch psychotherapeutisch milieu nu eenmaal gemakkelijk duizend patiënten met (o.a.) een of andere vorm van trauma in de voorgeschiedenis ontmoette (Kinet 2006, 2018, 2021a). De laatste jaren heeft een van mijn twee zorgpaden zelfs boudweg de benaming *Hechting en trauma* gekregen. Dat het tweede vaak met een verstoring van het eerste gepaard gaat is stilaan een open deur intrappen geworden.

Trauma *binnenstebuiten* omdat trauma er van binnen (bijvoorbeeld bij monde van een getraumatiseerde zelf) èn van buiten wordt benaderd. Maar ook *binnenstebuiten* omdat trauma zich in zekere zin op de interface tussen binnen en buiten situeert. Bedoeld worden het (lacaniaans) reële van Ding en drift (als een per definitie niet te symboliseren rest) en de grote Ander in *joint (ad)venture* met wie we ze desalniettemin met het symbolisch-imaginaire (trachten te) bekleden. Ging het voor Freud in eerste instantie om het kind als slachtoffer van perverse en/of incestueuze volwassenen, dan ruilde hij deze

optiek (niet in het minst door zijn zelfanalyse en het *matrem nudam*¹ incident in de trein) voor de voorrang die hij voortaan zou geven aan het fantasieleven. Scherp gesteld is het dan het kind dat pervers en/of incestueus wordt. Zoals het een dialectische *Aufhebung* past is de realiteit volgens Ferenczi's Budapest school echter eerder een *two-way street* (Roazen, 2002). Terwijl Freud (1915) in de drift nog de bron en het object (onder)scheidde wordt het object (cf. Freuds naakte moeder) bij de latere Jean Laplanche (2014) zelfs een *objet-source*, waarover verder meer.

In *Trauma binnenstebuiten* waren ook al meerdere contribuanten van de huidige publicatie terug te vinden. Het ging toen echter niet alleen over kinderlijk trauma (met haar onvermijdelijk impact op de ontwikkeling) maar ook over andere vormen van trauma, bijvoorbeeld oorlogstrauma (Kinet 2016a, b). Deze laatste materie duikt vandaag helaas opnieuw in onze spreekkamers op... Terwijl Ferenczi in dit eerdere boek over trauma bijlange niet de centrale plaats innam die hij -zeker als lang vergeten of verguisde vernieuwer- verdient, wordt hem deze hoofdrol (vooral inzake kinderlijk trauma) in voorliggend boek volop toegekend. Daarnaast komt meer terloops ook zijn voorlopersrol aan bod op vlak van onder meer de twee personenpsychologie, de co-creatie, de totale overdrachtssituatie, het overdracht-tegenoverdracht continuum, de actieve(re) technieken en een meer egalitaire (i.t.t. autoritaire) omgangsstijl vanwege de analyticus.

Half schertsend vergelijk ik de psychoanalyticus vaak met een microchirurg, die voorzichtig het gezonde van het zieke weefsel (onder)scheidt of -warmer- met een cardioloog aangezien hij (althans figuurlijk) ook met het hart bezig is. Vrij naar Blaise Pascal: *le cœur a (nu eenmaal) ses raisons que la raison ignore*. Maar ook à la Ferenczi: *ohne Sympathie keine Heilung* (De Vleminck 2018). We moeten als psychoanalytici niet alleen ons verstand maar ook ons hart kunnen laten spreken. Bijvoorbeeld door simpelweg onze patiënt graag te zien (komen) of ons er tenminste zorgen over te maken c.q. vragen over te stellen wanneer dit niet (meer) het geval zou zijn. De liefde die ik bedoel beantwoordt welteverstaan niet aan het model van de blinde eros, maar veeleer aan dat van agape en philia: respectievelijk (het ideaal van) de naastenliefde en de liefde tussen ouders en kinderen of tussen vrienden. Eros speelt in de beide laatste weliswaar een rol maar dan in een doel-geremde en/of gesublimeerde vorm (Kinet 2013a, 2017)

De therapeutische relatie geldt vandaag als drager en matrix van het psychoanalytische proces. Dat was al voor Ferenczi (en met hem heel de Budapest school) niet anders (Mészáros 2018) . Vroeg of laat komt onze geschiedenis c.q. het onbewuste er *live on stage*, waar ze kunnen worden begrepen en

¹ De *matrem nudam* episode (die hij beschrijft in zijn brief aan Wilhelm Fliess d.d. 3/10/1897) waarbij Freud tijdens een treinrit van Leipzig naar Wenen zijn moeder naakt zou hebben gezien (en het nodig vindt dit in het Latijn te verwoorden) wordt gedetailleerd besproken door Michel Onfray (2010 p 144-147). Waar eindigt feit en waar begint fictie? Zie ook Kinet (2012).

bewerkt (Kinet 2022a). Een goede therapeutische relatie geldt tegenwoordig ook als een aspecifieke of generische factor bij uitstek (Hubble e.a. 1999). Bovendien is ze noodzakelijke voorwaarde voor welke therapeutische werkzaamheid dan ook. Ze is anderzijds niet *voldoende* voorwaarde, want zelfs in de beste vertrouwensrelatie zal er bijvoorbeeld aan de onbewuste psychodynamiek of psychogenese of aan (klassiek conflict-) neurotische problemen geen sikkepit veranderen lang overdrachtsreacties of -distorsies en het samenspel van innerlijke krachten niet als dusdanig (h)erkend en geduid worden.

Ik geloof dat ik om vele redenen een boon heb voor Ferenczi. In het klein kan ik mij in menig opzicht in hem terugvinden. Zonder exhaustief te zijn noem ik enkele factoren van identificatie. Hij was in eerste instantie ziekenhuisarts en werkte met de ziekste en moeilijkste (bovendien vaak kansarme) patiënten. Dit betrof een heel ander cliënteel dan de overwegend neurotische Weense bourgeoisie die Freud per sessie het weekloon van een arbeider moest betalen (Onfray 2010). Emotionele verwaarlozing, mishandeling en misbruik waren ook in Ferenczi's praktijk schering en inslag. Het brengt mij wel vaker op de gedachte dat veel theoretische en technische meningsverschillen tussen (ook de beroemdste) psychoanalytici veel te maken hebben met de totaal andere patiënten populatie en dito uitdagingen waarvoor ze geplaatst werden.

Ik kan mij zeker identificeren met de wijze baby (Ferenczi 1930-1932 p 274) alsook met het moederlijke. De wijze baby is nu eens het geparentificeerde kind, de hulpverlener van de ouder of van de therapeut. Harold Searles (1975) noemde het *the patient as therapist to the therapist*. Dan weer is hij het hyper-mentaliserende want getraumatiseerde kind dat zich met de agressor identificeert en bijna een zesde zintuig van helder-(in de ander/dader)-ziendheid ontwikkelt. Is het daarom nog steeds een noodzakelijke keerzijde van de medaille door de psychoanalytische apparatsjiks als een wilde psychoanalyticus (Blum 2004) of als een *enfant terrible* (Peeters 2020) te worden beschouwd? Laat ons hopen van niet!

Door mijn patiënten word ikzelf ook vaker met een moeder- dan met een vader-imago bekleed. Ons ziekenhuis is niet gezegend met een toepasselijke naam zoals Onze-Lieve-Vrouw, Sancta Maria of Heilig Hart, maar als ze het hebben over de archaische of omgevingsmoeder, verwijzend naar haar locatie, Pittem, dan ben ikzelf hiervan zeker een belichaming. Of het feit dat ik fysiek geleidelijk op de Venus van Willendorf ben gaan gelijken er voor iets tussen zit laat ik in het midden. Mijn als een jojo evoluerend volume lijkt in deze niet doorslaggevend te zijn geweest.

Alleszins wordt mijn hoofdverpleegkundige meer dan ikzelf als vaderlijke autoriteit en wetsdienaar van ons (re)constructief klinisch milieu beschouwd. In onze figuurlijke slaapkamer (binnenskamers overleg) trekken we -onze vaderlandse leus *Eendracht maakt macht* indachtig- gelukkig doorgaans aan hetzelfde zeel. In team is er veel reflectie en communicatie. Zoals bekend is 'team het acroniem van

together each achieves more. Dit kan ook anders worden omschreven. De Antwerpse folk-zanger Wannes Van De Velde zaliger zong *Ne zanger is ne groep*. En voor een van de moederdagen van mijn vrouw vond mijn jongste dochter een uiterst treffend kaartje, waarop een heus *ensemble* van personages afgebeeld staat die haar bij afwezigheid moeten vervangen. Ik herinner mij o.a. een kokkin, een poetsvrouw, een verpleegster, een secretaresse en een animatrice...

Ocharme Ferenczi zag zich (wellicht willens nillens) veroordeeld tot een actieve techniek om de noden van zijn patiënten voldoende te kunnen behartigen. Zelf ben ik fortuinlijker, want goed omringd door een multidisciplinaire schare van medewerkers waardoor mijn elasticiteit en activiteit zich beperken tot het op alle mogelijke manieren bevorderen van luidop denken en vrijuit spreken. Dit nota bene inclusief -wanneer of zo lang nodig- het voorschrift van psychofarmaca om het gemoedsleven binnen draaglijke en werkbare grenzen te moduleren. Dit alles gebeurt weliswaar al naargelang de patiënt en het moment van de behandeling binnen een wisselende (maar daarom niet minder aanwezige) format of kader (Kinet 2022b).

Als lezer dezes een vlieg zou kunnen zijn, kon hij meemaken hoe de meeste van mijn gesprekken verlopen. Behalve door de nodige/oordeelkundige stiltes (niet in het minst van mijn kant) vallen ze qua levendigheid en spontaneïteit niet van gewone gesprekken te onderscheiden. Met dien verstande dat ze enkel om de leef- en belevingswereld van de patiënt gaan. Ik noemde sofa en te grote afstand vanwege de analyticus dan ook al dikwijls als 'te verlaten', gewaagde van een elastische techniek en/of methodes van de speltherapeut aan wie we als psychoanalyticus m.i. een voorbeeld mogen nemen (Kinet 2006).

Marc Hebbrecht onderlijnt in dit boek het belang dat Ferenczi hechtte aan een grondige en langdurige analyse voor de psychoanalyticus. Ook de waarden van tact, eerlijkheid, transparantie, flexibiliteit, levendigheid, menselijkheid, het repareren van empathische breuken en het durven erkennen van de eigen beperkingen door de analyticus worden er door hem benadrukt. Ik kan dit volmondig beamen. In zijn wat provocatieve boek *Psychoanalyticus worden... en het ook blijven* stelt Serge Andre het aldus: *La matière ne suffit pas; il faut aussi la manière* (2003). *Perfect parents/therapists exist... but they don't have kids/patients*. Bij voorgewende perfectie zijn het dan altijd de laatste die de boter hebben opgegeten.

Pendelend tussen orthodoxie en dissidentie werd Ferenczi lang verguisd (Lugrin 2018). Karaktermoord komt helaas wel vaker voor in psychoanalytische kringen. Dat is vreemd, want zij zouden zeker moeten weten dat diagnoses opperen over iemand wiens geschiedenis of verhaal ze amper kennen uiterst discutabel zonet hachelijk is. Ik citeer in dat verband graag Gilles Deleuze (2003) in zijn *Petit Spinoza: Il suffit de ne pas comprendre pour juger*. Of we gezien haar gerontocratie ook mogen gewagen van een Laius-complex bij sommige psychoanalytische autoriteiten durf ik mij soms af te vragen. Alleszins

had Freud zelf wellicht wat moeite met kritiek en nam hij deze mogelijks te persoonlijk. Ook aanvankelijk hoog gewaardeerde leerlingen zoals Rank, Gross, Adler, Jung of Reich vielen uiteindelijk uit de gratie. Blijkens *Freuds in memoriam* (1933) was dit bij Ferenczi niet (helemaal) het geval, maar zeker schoot diens traumatheorie (zoals eerder in dit boek uitgewerkt) Freud in het verkeerde keelgat.

De band tussen Freud en Ferenczi was nochtans van de aller-nauwste. Ferenczi was Freuds grootvizeer, zetelde in het Geheime Comité, vergezelde hem over de Grote Plas naar de Clark Universiteit enzovoorts. Hun correspondentie van 1250 brieven en 3000 bladzijden lang is (na die tussen Freud en Fliess) waarschijnlijk zelfs de boeiendste (Freud & Ferenczi 1996). Ook omdat decennia van de psychoanalytische beweging er de revue in passereren. Freud wou een van zijn dochters aan Ferenczi uithuwelijken en Sandor deed (gespreid in episodes) 130 psychoanalytische sessies bij Freud (Harris & Kuchuk 2015). Hoe hun relatie (overdracht-tegenoverdracht) is verlopen en afgelopen komt in dit voorliggende boek op verschillende manieren ter sprake. De moederlijk-egalitaire Ferenczi, de vaderlijk-autoritaire Freud. Het zal zowel in hun relatie als in de ontwikkeling van hun ideeën wel vaker gebotst hebben.

Otto Kernberg (1996) had het over 30 manieren om de creativiteit van een nieuwe psychoanalytische generatie te vernietigen. Naar aanleiding van een boek in de reeks over supervisie (Hebbrecht & Vliegen 2013) borduurde ikzelf hierop nog wat verder (Kinet, 2013b). Waarom moeten kritische en/of opstandige zonen -hoe creatief of inventief ook- mordicus naar een verdomhoek verbannen worden (dochteren blijven precies gemakkelijker buiten schot)? Ik ben bijzonder tevreden met het brede en multiculturele profiel van onze reeks, maar wanneer zal ook de bredere psychoanalytische wereld haar *United Nations* kennen? Slechts erkennen en bewerken van (onbewuste) overdracht en weerstand zijn daarvoor volgens Freud (1919) noodzakelijk. Verder heeft iedere psychoanalyticus hierin vooral de eigen verantwoordelijkheid tegenover de patiënt te dragen.

Lacan (1973 p 4) vergeleek zijn eigen verbanning met die van Spinoza uit de synagoge. André Haynal suggereert dat hij hiermee misschien vooral zijn waardering voor Ferenczi uit. Lacan huldigde een *ça voir*, maar in een typische woordspeling verwees hij naar het klinische kunnen of het *faire ainsi* van Ferenczi (Haynal 2002 p 98). Persoonlijk denk ik dat gelijkgestemdheid binnen de psychoanalytische beweging een *contradictio in terminis* is. Behoort zij immers niet wars te zijn van elke groepsvorming en/als illusie en bestaat ze idealiter niet uit een verzameling van uitzonderingen en eenzamen? Hooguit in en voor de vrije associatie met elkaar verbonden? Opgescheept met een ark (niet van Noah maar) van het vrije woord teneinde zich vrij te varen en te vrijwaren van elke zondvloed?

Volgens de legende zou Ferenczi zelfs een ziek paard genezen. Zeker schreef hij een artikel (Ferenczi 1913) over hoe een wild paard te temmen middels een combinatie van vaderlijke en moederlijke

beïnvloeding. Ik vind zijn therapeutische ijver een compliment want heb zelf nooit zo goed begrepen wat er mis zou zijn met (voldoende) *furor sanandi*. Dit hoeft welteverstaan geen almachtige onwetendheid te betekenen, maar behoren ouders c.q. therapeuten niet te vechten voor hun kind/patiënt?

In de lichamelijke geneeskunde is het zeer gebruikelijk geworden om vitale functies van de patiënt niet alleen te ondersteunen maar zelfs (zo lang als zinvol geacht) over te nemen om een noodzakelijke operatie of behandeling mogelijk te maken. Ook konden psychiatrische patiënten vroeger desnoods levenslang op de *caritas* van een asiel/moederinstituut beroep doen. Onder het motto van allerlei *Newspeak* geldt nu het dictaat van de herstelvisie, de patiënten-participatie en de vermaatschappelijking van de zorg... terwijl ondertussen de euthanasie omwille van psychisch lijden werd ingevoerd en wordt uitgevoerd.

De therapeutische relatie wordt wel eens gelijkvormig/isomorf met de ouder-kind relatie genoemd. Het zijn beide relatievormen waarin de afhankelijkheidspositie van de ene persoon ten opzichte van de andere een ethische dimensie meebrengt, maar ze verschillen van elkaar op verschillende vlakken, zoals inzake rechten en plichten en het kader van omgaan met elkaar. Ook wordt de benadering van psychoanalytici als Ferenczi, Balint, Winnicott door sommigen ietwat smalend eerder parentaal dan psychoanalytisch genoemd. Doch de lectuur van *Holding and interpretation* (Winnicott 1986 mijn cursivering) doet deze onterechte beoordeling *linea recta* naar de prullenmand verwijzen. Wel dichten alle psychoanalytici aan de door Ferenczi (1909) geïntroduceerde introjectie van een helende therapeutische ervaring een *an sich* therapeutische werkzaamheid toe. Het is een gegeven (of een feit) dat ik als psychiater, vaak geconfronteerd met patiënten die geen psychotherapie (en nog minder psychoanalyse) vragen, dit zeker kan beamen. Een actieve psychotherapeut die op tijd en stond wat (doordachte) pap in de mond geeft, die mentaliseert, constructies maakt en subject-amplificatie² (Verhaeghe 2002) nastreeft, levert belangrijk werk. Zonder dit voorbereidend werk kan eigenlijk (of meer 'zuiver') psychoanalytisch werk zoals bij mentale processtoornissen of aktueelpathologie vaak niet op gang/tot stand komen. Dat had Ferenczi honderd jaar terug al begrepen.

Een pasgeborene blijft ook niet leven tenzij ouders alles voor hem in het werk stellen. Ongewenst zijn kan voor het kind (letterlijk of figuurlijk) dodelijk zijn (Ferenczi 1929). Heeft niet menig psychotherapeut heel wat aspirant zelfdoders met (herwonnen of veroverde) levenslust een behandeling zien afsluiten? Mijn team en alle toenmalige medepatiënten bleven tot daags voor het euthanasieverzoek van een patiënte uitgevoerd werd zowel in groepspsychotherapie, leefgroep- als voltallige afdelingsvergadering present, deelachtig en betrokken rond haar lijden in gesprek gaan. Patiënte bleef

² In mijn lectuur is subject-amplificatie een door Paul Verhaeghe (2002) geïntroduceerde term om aan te geven dat er bij de hypotrofie van het symbolisch-imaginaire (die volgens hem zo kenmerkend is voor aktueelpathologie) vanwege de psychotherapeut een meer muzische 'voeding' noodzakelijk is.

vastberaden: ze zag het niet meer zitten van de dagelijkse herbelevingen van misbruik en verkrachting te moeten blijven verduren. De ochtend zelf mochten zowel mijn teamleden als ikzelf nog een e-mail van de *moritura* ontvangen. Vrij naar Socrates is het leven dat niet onderzocht werd de moeite van het leven niet waard. Psychoanalytische behandeling kan -in het meest droevige geval- ook bijdragen tot waardig sterven.

Na alle bijdragen in dit boek te hebben gelezen dacht ik onmiddellijk aan de collectieve prestatie van een voetbalploeg die onrecht zou worden aangedaan moesten sommige spelers bij naam worden genoemd. Het opzet van dit boek is zeer grondig en breed en in ons taalgebied zorgt het voor een Ferencziaanse mijlpaal en een monument omdat uit de meest uiteenlopende vaatjes wordt getapt en voortdurend de brug naar een actuele psychoanalyse wordt geslagen. Zo wordt o.a. het trauma concept gefileerd en uitgebeend, vinden we treffende en empathisch-fenomenologische beschrijvingen van (het castratrofaal en voortdurend impact van) trauma, differentieel diagnostische bespreking ten aanzien van borderline pathologie en dissociatieve stoornissen, uiteenzettingen over de *grande* en *petite histoire* van de psychoanalytische beweging, zijn vernieuwende kijk op de therapeutische bruikbaarheid van tegenoverdracht en allerlei zijdelingse kwesties die door Ferenczi (vaak voor het eerst) werden aangeraakt.

Terugkerend naar de drie puntjes van in het begin wil ik zelf enkele zaken extra benadrukken. Met name over zijn positie binnen het evoluerend psychoanalytische gedachtegoed, over zijn fameuze spraakverwarring en -met dit laatste sterk gerelateerd- over de eigen (niet didactische maar) therapeutische analyse en haar relevantie voor een goed gebruik van overdracht en tegenoverdracht.

Ten eerste, de positie en invloed van Ferenczi op de psychoanalytische beweging. Hoewel lang doodgezwegen, want (uit sibling rivaliteit?) gek verklaard door Ernest Jones en Anna Freud, was Ferenczi's invloed op de psychoanalyse ontzaglijk. Zoals in de 36 ukiyo-e afbeeldingen van Hokusai staat hij bij velen als een Mount Fuji op de achtergrond. Ook wanneer de hoge golven op de voorgrond hem (op één ervan) ei zo na aan het gezicht onttrekt. Zo was Ferenczi analyticus van o.a. Melanie Klein, Michael en Enid Balint, Georg Groddeck, Ernest Jones, Geza Roheim, Sandor Rado, Clara Thompson, John Rickman en René Spitz. Via hen strekte zijn invloed zich uit op de (post)kleinianen, de object-relationale en de interpersoonlijke school. Andere Hongaarse *émigrés* zoals Margaret Mahler en Thérèse Benedek waren mede door zijn ideeën gevormd (Rachman 2016; Mészáros 2018). Pas wanneer ik mij naar aanleiding van seminars over 125 jaar psychoanalyse (voortijdig afgebroken t.g.v. de Covid-pandemie) wat uitgebreider in zijn werk verdiepte, is de omvang en de impact van zijn gedachtegoed me voldoende duidelijk geworden. Het was bovendien alsof ik na een eeuw van scheiding een onvermoede bloedbroeder had teruggevonden.

Zijn pionierswerk op vlak van actieve techniek inspireerde Balint, Fairbairn, Bowlby, Winnicott, Masud Khan, Heinz Kohut en Arnold Modell (Aron & Harris 1993). Jean Laplanche ontwikkelde zijn theorie van de originaire verleiding helemaal in het verlengde van Ferenczi. De relatie tussen kinderen en volwassenen en meer in het bijzonder de inwijding van het kind in de volwassenen-wereld is voor Laplanche een antropologische constante (1987 p 123). Het feit dat de volwassene inzake (al dan niet perverse) seksualiteit (in de volle betekenis van het woord) het kind voor afgaat en de asymmetrie die hieruit voortvloeit waren voor Ferenczi evident en een *leitmotiv*. Hij gebruikt de beeldspraak van een stuk fruit dat werd gekwetst door een vogel of een insect met als gevolg dat rijping (of rotting) van het fruit wordt bespoedigd (1933 p 228) om de nefaste gevolgen van misbruik van een kind op zijn psychische ontwikkeling te duiden.

Jean Laplanche zal deze ‘verleiding’ verheffen tot een universeel gegeven. Allerlei (maar niet in het minst seksuele) enigmatische boodschappen worden door de volwassenen onvermijdelijk geïmplantéerd in de kinderlijke psyche. Ze drukken hun stempel, maar kunnen pas later en met terugwerkende kracht door het kind worden begrepen en vertaald.

Ten tweede Ferenczi’s spraakverwarring. Ezvonas (2018) wijst erop dat *Confusion of Tongues between Adults and the Child—The Language of Tenderness and Passion* wel de titel is die het nageslacht is ingegaan, maar dat dit niet de oorspronkelijke titel was van Ferenczi’s lezing in Wiesbaden. Deze was *The Passion of Adults and their Influence on the Sexual and Character Development of Children* (ibid. noot 2). De *ground zero* van trauma impliceert dan ook een soort wurggreep (*stranglehold* p 234) voor de kinderlijke psyche. Door identificatie met de agressor is hij zeer sensitief voor (ook het onbewuste) van de analyticus. Hij hypermentaliseert en is hyper-attuned *met de therapeut* (en niet met zichzelf). Vertaald naar de therapeutische onderneming moeten we als psychoanalyticus dan ook zeer alert zijn voor buitensporige meegaandheid of onderdanigheid van de getraumatiseerde patiënt.

Er zijn dan ook twee types van spraakverwarring die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn: die tussen de volwassene en het kind en die tussen de psychoanalyticus en zijn patiënt. Ferenczi ging een klassieke rigide en koude afstandelijkheid (1930, p 118) gaandeweg beschouwen als een uiting van autoriteit die daardoor van nature traumatiserend werkt voor een (a fortiori als kind misbruikte) patiënt (ibid. en 1933 p 160). Wat de vrije spraak van de analysand belemmert is vaak het emotionele absentisme (zoal niet sterker: vluchtmisdrijf) dat uit een mis begrepen abstinentiereguleert voortvloeit. De te stilzwijgende analyticus is dit veeleer vanuit een defensieve reflex/houding.

Dit alles wordt door Ferenczi in verband gebracht met een onvoldoende doorgevoerde eigen analyse (1933 p 225). Pionier van de institutionele psychotherapie Patrick Chemla spreekt in verband met dergelijke te klassiek-traditionele psychoanalytische houding zelfs van een *malevolente neutraliteit*

(2009 p 43–59) in de behandeling van zogenaamd ernstiger dan louter neurotische psychopathologie. Onwillekeurig komt bij mij dan het *poker-face* van een moeder voor de geest, zoals dat in Edward Tronick's *still face* onderzoek binnen luttele seconden een uiterst pijnlijke *distress* bij de baby (m.i. ook in de patiënt!) kan veroorzaken (Tronick 2007). Moeten we werkelijk aan het tekort en/of trauma waarmee de patiënt bij ons komt bovenop het onvermijdelijke nog een extra tekort of trauma toevoegen?

Waarmee we -als derde en laatste puntje- terechtkomen bij de eigen analyse van de therapeut en bij de tegenoverdracht. Het kwam in dit boek (in de bijdrage van De Vleminck over de tegenoverdracht en bij monde van Freud zelf) ter sprake dat ieder psychoanalyticus slechts zover komt als zijn eigen complexen en innerlijke weerstanden het toelaten. Waar eerst een zelfanalyse volstond, wordt mettertijd (niet in het minst onder impuls van Ferenczi) een leeraanlyse bij een deskundige psychoanalyticus als een noodzakelijke voorwaarde geacht. Ook benoemde Freud letterlijk dat de analyticus onophoudelijk zijn eigen ingesteldheid ten opzichte van de zieke moet controleren en, waar nodig, bijstellen. Als hij dat 'de tegenoverdracht overwinnen' wil noemen is dat voor mij niet gelaten. Temeer daar hij het elders heeft over 'het in het acht nemen van de gehele analytische situatie', wat -voor alle duidelijkheid- dus bepaald niet een uitvinding van de kleinianen kan genoemd worden.

Ik maak er geen geheim van: zelf deed ik twee analyses op de sofa. Een eerste vijf jaar drie keer per week, tien jaar later een tweede twee keer per week en nog eens tien jaar later een wekelijkse update gedurende een half jaar. Ik deed ze om puur persoonlijke en therapeutische redenen maar naar mijn eigen professionele doeleinden toe fungeren ze als een soort apparaat- en virus bescherming à la (ik noem hem Dr) Dr Norton.

Daarnaast heb ik mij door veertig jaar lectuur van de meest uiteenlopende auteurs het psychoanalytische gedachtegoed eigen gemaakt. Mijn voltijds klinisch (en klinisch psychotherapeutisch) werk c.q. de patiënt (ook dus in mij) was ondertussen veruit de beste leermeester en collega. In een bioniaanse *act of faith* vertrouw ik inmiddels vaak op mijn (weliswaar gefilterde) invallen om steeds voldoende 'ongesatureerde' duidingen te geven. Ze hebben gewoonlijk de vorm van een parafrasering of parabel, van een allusie of een analogie. Het staat de patiënt daarbij vrij deze puntjepuntjepuntjes aan- of in te vullen, dan wel tegen te spreken.

In een van zijn conferenties zegt Andre Comte-Sponville (2000) ongeveer het volgende. *La différence entre le fou et le sage n'est pas moins de folie mais plus de sagesse*. Het verschil tussen de dwaas/zot en de wijze is niet minder dwaasheid/zottigheid maar meer wijsheid. Een andere opdeling is die tussen mensen die het voor het zeggen hebben en mensen die veel te vertellen hebben. In de psychoanalytische zoals in de bredere wereld heb je altijd beide. Één ding is zeker. Ook als psychoanalytici zich op de Olympus wanen, of er zich wagen, vertonen ze alle mogelijke aberraties of gebreken net zoals hun

oorspronkelijke bewoners. Met een laatste beletselteken kan de lezer oordelen waar ik Ferenczi ergens in dit alles zou plaatsen...

Literatuur

- Andre, S. (2003) *Devenir psychanalyste... et le rester*. Paris: Que.
- Aron L., & Harris, A. (Eds.). (1993). *The legacy of Sandor Ferenczi*. Hillsdale, NJ/London: The Analytic Press.
- Blum, H. P. (2004). The wise baby and the wild analyst. *Psychoanalytic Psychology*, 21(1) p 3–15.
- Chemla, P. 2009. Neutralité malveillante. *La Clinique lacanienne* 15: p 43–59.
- Comte-Sponville, A. (2000) *Le bonheur, désespérément*. Paris: Pleins Feux.
- Deleuze, G. (2003) *Spinoza: Philosophie Pratique*. Paris: Minuit.
- De Vleminck, J. (2018). Ohne Sympathie keine Heilung: Sándor Ferenczi en de analytische techniek. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 24(2) p 127-129. Cal
- Evzonas, N. (2018) Sándor Ferenczi's multiple confusions of tongues and their influence on psychoanalytical thinking, *The International Journal of Psychoanalysis*, 99:1 p 230-247
- Ferenczi, S. (1909). Introjektion und Übertragung. In: S. Ferenczi. *Schriften zur Psychoanalyse*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1970 p 12-47.
- Ferenczi, S. (1913). Taming of a wild horse. In: *Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis*. London: Hogarth, 1955 p 336-340.
- Ferenczi, S. (1920 & 1930-1932). Notes and fragments. In: *Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis*. London: Hogarth, 1955 p 219-279.
- Ferenczi, S. (1923). The dream of the “clever baby.” In: *Further Contributions*. London: Hogarth, 1926, p 349-350.
- Ferenczi, S. (1929). The unwelcome child and his death instinct. In: *Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis*. London: Hogarth, 1955 p 102-107.
- Ferenczi, S. (1932), *The Clinical Diary*, ed. J. Dupont. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988.
- Ferenczi, S. (1933) Confusion of Tongues Between Adults and the Child—(The Language of Tenderness and Passion”). *International Journal of Psycho-Analysis* (1949) 30 p 225–230.
- Freud, S. (1915), Driften en hun lotgevallen. P.T. 2. *Sigmund Freud Nederlandse Editie*. Amsterdam/Meppel: Boom, 1986 p 29-66.
- Freud, S. (1919). Wegen der psychoanalytische therapie. K.B.4. *Sigmund Freud Nederlandse Editie*. Amsterdam/Meppel: Boom, 1986 p 179-189.
- Freud, S. (1933) Sandor Ferenczi. *Sigmund Freud Werken*. Amsterdam: Boom, 2006 p 531-533.

- Freud, S., & Ferenczi, S. (1996). *The correspondence of Sigmund Freud and Sandor Ferenczi*. (Ed. E. Falzeder, E. Brabant, & P. Giampieri-Deutsch, Eds.). Cambridge, MA/London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Harris, A. & Kuchuk, S. (Eds.) (2015) *The legacy of Sandor Ferenczi. From ghost to ancestor*. London/New York: Routledge.
- Haynal, A. E. (2002) *Disappearing and Reviving: Sandor Ferenczi in the History of Psychoanalysis*. London/New York: Routledge.
- Hubble, M. A., Duncan, B. L., & Miller, S. D. (1999). *The heart and soul of change: What works in therapy*. New York: American Psychological Association.
- Kernberg, O.F. (1996) Thirty methods to destroy the creativity of psychoanalytic candidates. In: O.F. Kernberg: *Ideology, Conflict, and Leadership in Groups and Organizations*. New Haven, CT: Yale University Press, 1998 p 238-249.
- Kinet, M. (2006). *Freud & Co in de psychiatrie. Klinisch-psychotherapeutisch perspectief*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Kinet, M. (2010a) Parentificatie: een rotte roeping. In: Mark Kinet (Red.) (2010) *Parentificatie. Als het kind te snel ouder wordt*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant p 9-28.
- Kinet, M. (2010b) Parentificatie in wisselende gedaante. in: Mark Kinet (Red.) *Parentificatie. Als het kind te snel ouder wordt*. Antwerpen/Apeldoorn, Garant p 197-208.
- Kinet, M. (2012). Het geval Onfray. Psychoanalyse tussen polemieken en politiek. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, (3) p 203-209.
- Kinet, M. (2013a). Abundantia cordis. Het onbewuste van generositeit. In: M. Verminck, J. Van Looveren (Eds.), *Generositeit. Geven en schenken, delen en verdelen*. Brussel: ASP/Sint-Lukas/Books p 106-112.
- Kinet, M. (2013b). De vierkantswortel van super. Supervisie vanuit klinisch psychotherapeutisch perspectief. In: M. Hebbrecht, N. Vliegen (Eds.), *Supervisie. Van psychoanalyse en psychoanalytische therapie*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant p 123-140.
- Kinet, M. (2016a). Trauma binnenstebuiten. Een inleiding in tijden van oorlog. In: M. Kinet (Red.), *Trauma binnenstebuiten. Verbanden bij psychische wonden*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant p 7-18.
- Kinet, M. (2016b). Het trauma als zwart gat. Van metastasen tot permanente catastrofe. In: M. Kinet (Red.), *Trauma binnenstebuiten. Verbanden bij psychische wonden*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant p 71-94.
- Kinet, M. (Red.) (2016c). *Trauma binnenstebuiten. Verbanden bij psychische wonden*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

- Kinet, M. (2017). *Onderzocht en ondervonden. Over de wetten van de passies*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Kinet, M. (2018). *Een psychotherapeutische praktijk. In 7 premissen en 77 portretten*. Oud-Turnhout/s Hertogenbosch: Gompel&Svacina.
- Kinet, M. (2021a). *Beter en wijzer door psychotherapie. 31 patiënten vertellen het zelf*. Antwerpen/s Hertogenbosch: Gompel&Svacina.
- Kinet, M. (2021b). *Relatie, integratie, mentalisatie, interpretatie*. Invited by Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Therapie. Webinar. https://youtu.be/REJ_V3UyY4k
- Kinet, M. (2022a). Psychoanalytische posologie. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 3 p 194-194.
- Kinet, M. (2022b). De groep: het onbewuste live on stage. *Groepen. Tijdschrift voor Groepsdynamica & Groepspsychotherapie*, 2 p 24-41.
- Lacan, J. (1973). *Le Séminaire. Livre XI. 1964. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.A. Miller. Paris: Du Seuil.
- Laplanche, J. (1987) Fondements: vers la théorie de la séduction généralisée. In: *Nouveaux Fondements pour la psychanalyse*. Paris: PUF, 2008 p 89–148.
- Laplanche, J. (2014). La pulsion et son objet-source. Son destin dans le transfert. *Annuel de l'APF*, 2014 p 201-216.
- Lugrin, Y. (2018) Sándor Ferenczi and Jacques Lacan: Between orthodoxy and dissidence. In: Dimitrijević, A., Cassullo, G., & Frankel, J. (Eds.). *Ferenczi's influence on contemporary psychoanalytic traditions*. London/New York: Routledge, chapter 28.
- Mészáros, J. (2018). *Ferenczi and beyond: exile of the Budapest School and solidarity in the psychoanalytic movement during the Nazi years*. London/New York: Routledge.
- Onfray, M. (2010) *Le crépuscule d'une idole. L'affabulation freudienne*. Paris: Grasset.
- Peeters, B. (2020) *Sandor Ferenczi: enfant terrible de la psychanalyse*. Paris: Flammarion.
- Rachman, A. W. (Ed.) (2016) *The Budapest School of Psychoanalysis : the Origin of a Two-Person Psychology and Emphatic Perspective*. London/New York: Routledge.
- Roazen, P. (2002) *The trauma of Freud*. London/New York: Routledge, 2018.
- Searles, H. (1975). The patient as therapist to his analyst. In: Robert Langs (Ed.) *Classics in psychoanalytic technique*. New York: Jason Aronson p 103-138.
- Tronick, E. (2007) *The Neurobehavioral and Social-emotional Development of Infants and Children*. London/New York: Norton. Zie ook <https://youtu.be/f1Jw0-LExyc>
- Verhaeghe, P. (2002). *Over normaliteit en andere afwijkingen*. Leuven/Leusden: Acco.
- Winnicott, D. W. (1986) *Holding and interpretation. Fragment of an analysis*. London: Karnac Books, 1989.